

NÅS KYRKA

Nås prästgård 1: 28, Nås församling, Vansbro kommun, Dalarnas län

Sammandrag

Kyrkplatsen vid Nås har gamla anor och föregångaren till dagens byggnad anses ha varit en av Dalarnas äldsta kyrkor, lite är dock känt om denna kyrkas historia. Nås prästgård som ligger strax söder om kyrkan har anor från medeltiden. Gården anges ha, fram till 1700-talets mitt, fungerat som administrativt centrum för det s.k. Yttre Gäldet (motsvarande nedre Västerdalarna). Tidvis har den även varit prostsäte för det vidsträckta kontrakt som omfattade Västerdalarna och Västerbergslagen. Från och med 1600-talet fick utvecklingen av gruv- och bruksdriften i området stor betydelse för socknens befolkning. Under slutet av 1800-talet utvecklades Nås till ett stationssamhälle som växte fram kring ortens sågverksindustri.

På 1770-talet ansågs den medeltida stenkyrkan vara bl.a. för liten och otidsenlig. Kyrkan revs i början på 1790-talet för att lämna plats åt en ny skapelse. Till viss del uppfördes den nya byggnaden på den gamla kyrkans grund. Nås nya kyrka uppfördes i sin helhet mellan 1794 och 1795, i en traditionell och tidsenlig nyklassicistisk arkitektur. Till sin storlek kom dock byggnaden att tillhöra de mindre i raden av periodens kyrkor.

Redan kring mitten av 1850-talet visade dock byggnaden stora tekniska brister och problemen anhopade sig trots upprepade försök till åtgärder. På 1910-talet skedde därför en fullständig invändig ombyggnad av kyrkan, efter ritningar av arkitekt G.A. Nilsson.

Utvändigt har kyrkan behållit sina ursprungliga drag. Murverken från 1790-talets kyrka är intakta och den nyklassicistiska karaktären är ännu påtaglig. Invändigt präglas dock kyrkorummet av den genomgripande romantiserande ombyggnaden som genomfördes i början på 1910-talet. Det var då kyrkorummet delades i tre skepp genom två långväggar med arkadöppningar. Samtidigt insattes under tunnvalvet nuvarande flacka tak, med synliga golvbjälklag. Med hjälp av de nya långväggarna och höjdskillnaderna i taken skapades ett kyrkorum enligt basilikans princip, med högt mittskepp och lägre sidoskepp. Den inre färgsättningen med målade dekorer på tak och arkader härstammar från samma ombyggnad. Större delen av inredningen ändrades samtidigt, bl.a. flyttades predikstolen från altaranordningen, slutna bänkkvarter återställdes och en ny orgel installerades. I den stora helheten skapades en kyrkomiljö präglad av stilideal som söker inspiration från kontinental tidig medeltid beträffande kyrkorummet och från renässansen angående inredningen. Åtgärderna som genomfördes därefter under följande decennier har inte inverkat i högre grad på 1910-talets omgestaltning. Endast begränsade delar av inredningen har berörts. På 1980-talet ersattes dock takspånnet (takfjäll) med kopparplåt.

Kyrkomiljön

Nås gamla kyrkby är belägen på östra stranden om Västerdalälven, i ett öppet landskap som ingår i en av de största sammanhängande jordbruksbygderna i denna del av Dalarna. I detta ålderdomliga kulturlandskap grupperar sig huvuddelen av bebyggelsen i mindre eller större byklungor.

Nås kyrka är uppförd strax öster om älven, vid en väggkorsning och nära bron som leder till byns nya centrum som ligger på västra stranden. Nedanför kyrkan i väster och bortom prästgården i söder sträcker sig åkerfält längs med älvens strand. Söder om kyrkan ligger Nås prästgård, med anor från medeltiden. I norr, på andra sidan landsvägen, ligger ett större villaområde och ortens skola.

Kulturlandskapet kring Nås, längs med älvens strand, är förklarat som riksintresse för kulturmiljövården.

Motivering: Detta är Västerdalarnas största sammanhängande *odlingslandskap*, med flera större och mindre samlade byar.

Uttryck för riksintresset: Öppna odlingsmarker kring byarna Borgheden, Överborg, Mellanborg och Nederborg. Malmsta by med flera välbevarade gårdar, däribland Lisskvarngården med särskilt ålderdomlig och genuin prägel

Intill riksvägen, vid kyrkogårdens nordöstra hörn, står en minnessten över de 37 nåsbor som vid slutet av 1800-talet utvandrade till Jerusalem.

Övriga byggnader

Nås prästgård ligger ca 150 meter söder om kyrkan, inom riksintresseområdet. Gården har medeltida anor, den omfattade vid slutet av 1600-talet ca 20 byggnader. En av gårdens gamla byggnader, det s.k. kaplanshärbret står numera på Skansen. Prästgårdens nuvarande mangårdsbyggnad i två våningar uppfördes på 1780-talet. Den utgör ett tidigt exempel på representativa prästbostäder i flera våningar vars förebilder hämtats från herrgårdsarkitektur.

I anslutning till prästgården, mellan denna och kyrkan och längs vägen, står flera äldre ekonomibygnader.

I direkt anslutning till kyrkan, snett emot tornet i nordväst, står en liten tegelbyggnad i nygotisk stil. Den är uppförd 1910 tillsammans med ytterligare en liknande byggnad, vilken står på andra sida vägen i norr. Byggnaderna uppfördes för förvaringen av sockenarkivet respektive kommunala arkivet.

Nås stora kyrkogård är anlagd i förlängning av kyrkan mot öster samt längs med kyrkan i söder. Den äldsta delen ligger närmast kyrkan. Till största delen omgärdas kyrkogården av en bred stenmur krönt med torvfyllning. I muren finns flera ingångar inramade av stenpelare, huvudingången är anlagd i förlängning av kyrkans torn och västra port. På samliga sidor avgränsas kyrkogårdstomten av kringliggande vägar.

Kyrkogården har mindre gravkvarter som avgränsas av grusgångar. De består av gräsytor med enstaka låga häckar. Mitt på kyrkogårdsområdet, i öster, står ett gravkapell från 1900, dess västra gavel är uppförd som tempelfasad. En större ekonomibygnad, från 1960-talet, ligger i kyrkogårdens sydöstra del.

Kyrkan

Den traditionella nyklassicistiska kyrkan som uppfördes på 1790-talet uppfördes med ett rektangulärt långhus med kvadratisk västtorn, delvis infällt i långhusets gavel, samt sakristia i öster bakom koret. Huvudingången är förlagd till tornets vapenhus med portal i väster. Ytterligare en ingång finns i södra långväggen, denna saknar dock vapenhus. Den har ingång genom tornet i väster samt mitt i långhusets södra sida. Byggnadens stomme är uppförd med murverk av gråsten och putsad.

Till sin typ är byggnaden en enskeppig salkyrka med rak korvägg. Genom ombyggnaden på 1910-talet har dock salkyrkan blivit treskeppig. Kyrkorummet har på ett konstgjort sätt omvandlats till basilika, med högre mittskepp och lägre sidoskepp.

Exteriör

Byggnaden har vitputsade fasader, med brädriven puts i fälten och slätputs i hörn, dörr- och fönsteromfattningar. Kyrkans höga sockel markeras med svartmålad puts. Långhuset har stora rundbågiga fönsteröppningar och dörrar. Södra långväggen har två fönsteraxlar samt mittdörr med överljusfönster medan norra långväggen har tre fönsteraxlar. Liknande fönster finns även i östra och västra gavlarna. De vitmålade fönstren har två lufter med tvärposter samt avslutning i solfjäderform i sin övre del. Kyrkan har panelklädda portar i väster och söder.

Sakristian är tillbyggd i förlängning av långhuset. Den har en låg kropp som också är smalare än långhuset. De rektangulära fönstren är försedda med träluckor i söder och i norr. Sakristian har en ingång i sin östra vägg. I höjd med långhusets östra gavel, på taknocken, finns en låg skorsten, som kröns av en vindflöjel från 1910-talet i form av tupp.

Långhuset har brutet tak och sakristian valmat tak. Samtliga tak är numera täckta med kopparplåt.

Tornet är kvadratisk, något infällt i långhusets kropp. Över portalen i väst sitter ett rundbågigt fönster och ett lunettfönster. Klockkammaren har rundbågiga ljudöppningar med träluckor åt alla väderstreck. Tornhuven är svängd, har bred takfot och infällda tornur i samtliga sidor. Den kröns av en kvadratisk lanternin med fönsterförsedda öppningar åt alla håll. Lanterninen har lågt tälttak som kröns av ett förgyllt kors på klot. Tornhuven och lanterninen är täckta med kopparplåt.

Interiörer

Kyrkans ursprungliga nyklassicistiska interiör förvandlades helt i samband med 1910-talets förnyelse. Invändigt ombyggdes kyrkan till en medeltidsbasilika och större delen av inredningen förnyades.

Det breda kyrkorummet var ursprungligen övertäckt med ett väldigt tunnvalv av trä. De nya taken isattes under det gamla tunnvalvet som de skymmer helt. De består av bräddtak lagda på synliga korsade bjälklag, vilka bärs av de nya långväggarna som delar kyrkorummet i tre skepp. Mittskeppets tak är högre än sidoskeppens tak. Takens bjälkar har målade dekorer. Mittväggarna som skapar skeppsindelning har pelarliknande partier som på de flesta platserna är placerade i

höjd med ytterväggarnas fönsteröppningar. På så sätt hindras direkta dagsljusinsläpp i mittskeppet. Mittväggarna har rundbågiga arkader mot sidoskeppen och blindnischer, i

grupper om tre, med tegelomfattningar i övre del. De har även flera dörröppningar med stickbågiga överstycken. Kyrkorummets innerväggar är vitputsade och har bröstpanel i nedre del, längs samliga väggpartier. Trägolven i långhuset har tillkommit på 1910-talet, lagda på betongreglar.

Sakristian genomgick förändringar i samband med installation på 1910-talet av ett värmesystem. I samband med detta indelades sakristian i flera utrymmen, bl.a. för att skapa

plats åt de tekniska installationerna. Nuvarande rumsindelning och inredning är en följd av en ombyggnad i början på 1980-talet.

Vapenhuset i tornet har inredda utrymmen längs med mittgången. Därifrån leder även en trappa till läktaren.

Inredning och inventarier

Större delen av nuvarande inredning tillkom i samband med ombyggnaden på 1910-talet, liksom inredningssnickerierna bruna, allmogeinfluerade målning ("nävamålning"). Vissa äldre inredningselement, som predikstolen, återanvändes men anpassades till den nya scenografin.

Altartavlan som föreställer nattvarden inköptes 1771. Den inramas av en förgylld ram som kröns med liturgiska symboler. Altartavlan är uppställd mot ett, på korväggen, målat draperi i illusionistisk stil. Altarbordet flyttades från korväggen i samband med en renovering 1994. Till kyrkan hör även del av ett medeltida altarskåp som härstammar från gamla kyrkan. Skåpet är numera uppställt på mittskeppets södra vägg.

Altarringen med knäfall, raka sidor och avrundad framsida härstammar från 1977-års renovering. Den ansluter dock i stilen till kyrkans bröstpanel, läktarbarriär och bänkar.

Kyrkan har numera två dopfuntar. Den äldsta i huggen massiv granit är från 1926, och placerad söder om koret. Den yngre från 2003 är en tresidig piedestal av trä som placerats framför koret vid mittgången. Resterna av en äldre dopfunt av trä förvaras i tornet.

Predikstolen är äldst bland inventarierna. Den är från 1680 och härstammar från gamla kyrkan. I samband med uppförandet av nya kyrkan på 1790-talet placerades predikstolen i något modifierad form över altaret, som altarpredikstol enligt det nyklassicistiska idealet.

I samband med ombyggnaden på 1910-talet flyttades dock predikstolen till norra sidan, mot främsta pelaren. Den försågs då med ny underdel och baldakin. Timglaset inköptes 1770 och änglahuvudet i barockstil är en gåva från 1915.

Bänkinredningen förnyades på 1910-talet, då slutna bänkar återinsattes. Bänkkvarteren förkortades dock 1977, då två bänkrader avlägsnades mot koret. Tre av kyrkorummets ljuskronor härrör från gamla kyrkan. Den äldsta är daterad 1672 och hänger längs bak över mittgången. De två övriga, varav en längs fram i mittgången och den andra på norra sidan i koret, är skänkta till kyrkan år 1725. Kronan som hänger korets södra del är donerad av Stora Kopparberg 1994. Vägglampetterna är ritade av arkitekt Jerk Alton och tillkom i samband med 1994-års restaurering.

Läktaren härrör från ombyggnaden på 1910-talet. Den bärs av två pelare och den böjda läktarbarriären ansluter till kyrkans övriga fasta inredning. Kyrkan fick sin första orgel så sent som 1864. Den ersattes av en ny i samband med den stora omgestaltningen 1915. Nuvarande orgel från 1964 är ett 20-stämmigt verk av Hammarberg, medan orgelfasaden härrör från tidigare orgel. Läktarens nås via en äldre trappa från vapenhuset och en trappa byggd 1994 från kyrkorummet.

Storklockan är från 1718 men omgöts 1746. Lillklockan är ursprungligen från 1755 men omgöts 1914, i samband med den stora ombyggnaden av kyrkan.

Övriga upplysningar

I koret ligger två gravhällar av sten. Den ena från 1657 minner om kyrkoherde Georg Asperus, den andra från 1678 om hans efterträdare Nicolaus Flodaeus. På södra sidan i mittskeppet hänger ett epitafium i barockstil från 1698 över kyrkoherde Isach Brovallius och hans maka.

Kulturhistorisk karakteristik och bedömning

Kyrkplatsen vid Nås har gamla anor, föregångaren till dagens byggnad anses ha varit en av Dalarnas äldsta stenkyrkor. Lite är känt om denna första byggnad, klart är dock att den tillbyggdes på 1730-talet. Nås var ett viktigt centrum för det s.k. Yttre Gäldets och under en period säte för det vidsträckta kontrakt som omfattade Västerdalarna och Västerbergslagen.

I början av 1790-talet hade den medeltida kyrkan tjänat ut och revs för att lämna plats åt en ny. Till viss del uppfördes den nya byggnaden på den gamla kyrkans grund. Nås nya kyrka byggdes i sin helhet mellan 1794 och 1795, i en tidsenlig arkitektur. Nås kyrka tillhör den utbredda gruppen av nyklassiska kyrkor som tillkom över hela landet mellan 1760 och 1860. Ungefär 800 kyrkor av denna typ uppfördes under perioden. De karaktäriseras av rektangulära långhus med kvadratisk torn i väster, krönt med huv och lanternin. De har vanligen tunnvalv, stora fönstersystem, vita väggar och murar och en stram utsmyckning. Nås Kyrka tillhör de mindre kyrkobyggnaderna inom denna kategori.

På 1910-talet genomfördes en fullständig invändig ombyggnad av kyrkan efter ritningar av arkitekt G.A. Nilsson. Utvändigt fick dock kyrkan behålla sin ursprungliga nyklassicistiska karaktär. Invändigt präglas kyrkorummet av den genomgripande romantiserande ombyggnaden. Ett kyrkorum enligt basilikans princip skapades. Större delen av inredningen förnyades samtidigt. Interiörerna präglas av en stilideal som söker inspiration från kontinental tidig medeltid beträffande kyrkorummet och från renässansen angående inredningen.

Kyrkan ligger inom ett område av riksintresse för kulturmiljövården.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön

- Kyrkans exteriör, en till sina huvuddrag ursprunglig, nyklassicistisk gestaltning från 1790-talet
- 1910-talets ombyggnad i nationalromantikens anda präglar kyrkorummet
- Inredningar och inventarier som tillhör ovannämnda ombyggnad dominerar helhetsgestaltningen
- Kyrkans äldsta inventarier, predikstol och altartavla, är kvar från föregående kyrka
- Kyrkans pendeldrivna urverk är av stort teknikhistoriskt värde

Källor och litteratur

Otryckta källor

Västerås stifts arkiv (VS):

- E V a; 23, ämbetsberättelse 1925
- E V a; 24, Ämbetsberättelser 1949-55 och 1955-61

Litteratur

Ahlberg, Hakon och Björklund, Staffan: Dalarnas kyrkor i ord och bild, Västerås 1996

Ahlberg, H. 2004. Utkast till kyrkobeskrivning

Lindhoff, J: Nås kyrka/*Julbok för Västerås stift 1915, s 5-73/*

Övriga uppgifter

Dagar för inventeringar: 2004-11-10, 2006-10-10

Fältinventering: Jean-Paul Darphin, kompletteringar av Rolf Hammarskiöld

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning: Jean-Paul Darphin, efter samråd med referensgrupp utsedd av Västerås stift

Rapportsammanställning och foto: Jean-Paul Darphin och Rolf Hammarskiöld

Sammanställning av viktiga händelser för kyrkan, relaterade till källor

År	Händelse	Kommentar	Upphovsman	Källa
Medeltid	Uppförande	Stenkyrka uppförs, 37 alnar lång. År 1659 anges kyrkan har en fristående klockstapel		Ahlberg, 96
1734-1735	Tillbyggnad	Den medeltida kyrkan tillbyggs mot koret med ett valv; ny sakristia av sten uppförs		Ahlberg, 96
Omk. 1790	Rivning	Den medeltida kyrkan rivs för att lämna plats åt nuvarande kyrkobyggnad		Ahlberg, 96
1794-1795	Nybyggnad – kyrkan i sin helhet	Kyrkans uppförs, delvis på grunden av den medeltida kyrkan. Grundläggning för den nya kyrkan påbörjades den 22/9 1794. Den 23/9 1795 stod kyrkan färdig.	Byggmästare Erick Sjöström	Ahlberg, 96 Minnestavla i vapenhuset
1797	Tornur	Ett urverk från Stjärnsund installeras i tornet		Ahlberg, 04
1810	Arkivbyggnader	Två byggnader i nygotisk stil uppförs i anslutning till kyrkan, en för sockenarkivet och en för kommunarkivet. Ännu bevarade		
1850-tal	Upprustning	Byggnadstekniska problem m. kyrkan. Upprustning i flera etapper. Bl.a. åtgärder på taket, pga. läckage		Ahlberg, 96
1858		Kyrkans inre ommålades och förgylldes	Målare J A Hansson, Falun	Minnestavla i kyrkans vapenhus
1864	Orgel	Kyrkans första orgel installeras		Ahlberg, 04
1914-1915	Ändring – ombyggnad, interiör	Fullständig inre ombyggnad av kyrkan: Under det tidigare tunnvalvet av trä inlades ett plant trätak med synliga bjälkar, vilande på murpelare som förenade med varandra genom valvbågar. Härigenom blev kyrkan treskeppig: ett högt mittskepp och två lägre sidoskepp. Det gamla trägolvet ersattes med ett nytt på reglar, vilande på betongunderlag. I koret lades två gravhällar Fönstren försågs med inre bågar Predikstolen flyttades från sin plats över altaret till en av de främre pelarna på norra sidan, samt försågs med en ornerad underdel och ljudtak, för akustikens skull. Inredningssnickerierna målades i olika bruna färger, med användande av hantverkstekniker vanliga inom allmogemåleri Murr och sidoskeppens putsade tak kalkavfärgades i ljusa nyanser Mittskeppets trätak fick målade dekorationer i nationalromantisk stil. De röda och gröna färgerna påminner om dem som förekommer i Näsdräktens halsdukar. Ny orgel installerades För kyrkans och sakristians uppvärmning infördes panncentral i nygrävd källare under sakristian. En skorsten med vindflöjel restes på sakristians tak.	Arkitekt Georg Nilsson. Orgelbyggare J Magnusson, Göteborg	Ahlberg, 04 Lindhoff Minnestavla i vapenhuset
1923		Elektrisk värmeanläggning infördes, bekostad av Stora Kopparbergs Bergslags AB		VS: E V a; 23, ämbetsberättelse 1925
1950		Ett bårhus uppfördes på den del av kyrkogården som nyanlades 1949. Byggnaden uppfördes av cementsten, fick slätputsade fasader och flackt spåntäckt sadeltak. Framför ingången gjordes ett skärmtak, byggt på sandstenskolonner		VS: E 5a; 24, Ämbetsberättelse 1955-61

År	Händelse	Kommentar	Upphovsman	Källa
1953		Brand uppstod efter blixtnedslag den 4/7 1953. Brandskador uppstod inte, däremot rökskador. En stor inre renovering skedde, bekostad med försäkringsmedel. Orgelverket förnyades med bibehållande av befintlig fasad. Elektrisk värmeanläggning installerades; bänkvärmare och radiatorer utmed väggarna.		VS: E 5a; 24, Ämbetsberättelse 1949-55
1964	Orgel	Ny orgel byggs, med bibehållande av den gamla orgelfasaden från 1915		Ahlberg, 04
1977	Ändring-inredning	Bänkkvarteren avkortas mot koret med två bänkrader, sidobänkar i koret avlägsnas.		Ahlberg, 96
1981-1982	Renovering-Exteriör	Tornet restaureras och förstärktes; avfärgning. Diverse utrymmen inredds i vapenhuset samt i sakristian	Arkitekt Jerk Alton.	Ahlberg, 96, 04
1987	Renovering-Interiör	Sakristians inredning förnyas		RAÄ-Byggreg
1989	Ändring – ombyggnad, tak	Långhusets yttertak täcktes med kopparplåt. Plåten lades ovanpå den tidigare spåntäckningen		Muntliga uppgifter
1994	Ändring – restaurering, Interiör	Inre renovering Altaret flyttas längre bak Altarringen delades; Ny trappa från kyrkorummet till läktaren byggdes bänkrader avlägsnades golvet slipas och målas		Ahlberg, 96. 04
2006		Kyrkans fönster blev ommålade utvändigt (bristfälligt arbete)	Kjell Geinert, Äppelbo Ilbäcks glasmästeri	

Situationsplan

Nås kyrka, Nås Prästgård 1:28